

AZ ANGOL IGE + VISZONYSZÓS SZERKEZETEK ELEMZÉSE

KOVÁCS ÉVA

Az EKF Anglisztika tanszékén nyelvészként érdeklődésem előterében mindig is az angol ige, kiváltképp az *ige + viszonyszós* szerkezet állt. Ennek megfelelően PhD. disszertációm címe is „The syntax and semantics of phrasal verbs in English” (Az angol frazális igék mondattani és jelentéstani elemzése) volt, amelyet a debreceni egyetem Szinkrón és diakrón nyelvészet doktori programja keretében készítettem el 1998-ban és védtem meg 1999-ben. Azóta is ezek az összetett igei szerkezetek képezik kutatásaim középpontját. Eredményeimet rendszeresen bemutatom hazai és nemzetközi konferenciákon, s ezek már eddig is számos kongresszusi kötetben és nyelvészeti szakfolyóiratban meg is jelentek illetve megjelenés alatt állnak.

Az angol *phrasal verb* vagy frazális igék – jobb magyar megfelelő híján ezt az elnevezést használom – egy ige és egy vagy két partikula kombinációi (pl. *take off, look after, put up with*). Csakúgy, mint más nyelvekben az igeekötők, a frazális igék egy rendkívül érdekes és nagymértékben ellentmondásos nyelvi anyagot képviselnek az angol nyelvben. Közismert tény, hogy a frazális igék a szókincs tanulás rettegett területét képezik az angolul tanulók számára, egyrészt, mert nagy számban fordulnak elő, másrészt mert igen bonyolult szintaktikai, szemantikai és stilisztikai sajátosságokkal rendelkeznek. Ezért aztán nem csoda, hogy a nyelvtanulók hajlamosak inkább elkerülni használatukat, egyszavas megfelelőiket részesítve előnyben. Ezzel azonban erőltetetté, természetellenessé válik mondanivalójuk az anyanyelvi beszélők számára.

Gyakoriságukkal kapcsolatban az a téves nézet terjedt el, hogy elsősorban a nyelv beszélt változatában fordulnak elő, ugyanakkor nagyon formális írott nyelvben is megtalálhatjuk őket, s rendkívül termékenyek a szlengben. A frazális igék tehát mindenféle szöveggörnyezetben gyakoriak, ezért minél nagyobb számban való ismeretük és megfelelő használatuk az angol nyelv közel anyanyelvi szinten való elsajátításának megkülönböztetői jegyei között szerepelnek.

E rövid bevezetővel arra kívántam rávilágítani, milyen kincsesbányát jelentenek ezek az angol összetett igei szerkezetek egy nyelvész számára. A következőkben, néhány szóban először arra térek ki, melyek voltak eddigi elemzéseim súlypontjai, közben utalva arra is, mire irányulnak jelenlegi kutatásaim, ill. milyen irányban szeretném vizsgálódásaimat kiterjeszteni.

Egyik legérdekesebb terület a frazális igék diakronikus fejlődése. Az ó-angoltól a közép-angolon át a modern angolig a frazális igék jelentős strukturális változáson mentek keresztül. E változást az igei prefixumoktól a posztverbális viszonyszóig való eltolódás jellemezte. Az ó-angolban még a prefixumok voltak produktívak, de már néhány viszonyszós ige is jelen volt. A közép-angolban a

prefixumok fokozatosan háttérbe szorultak, s egyre nőtt az ige + viszonyzóösszetételek száma. Ez a tendencia tovább folytatódott a modern angolig. A történeti fejlődés során jelentéstani változások is megfigyelhetők: a konkrét, térbeli jelentésekből átvitt értelmű, idiomatikus jelentések alakultak ki (ld Kovács 1998, 2004).

Ehhez szorosan kapcsolódva végeztem kutatásokat arra vonatkozóan is, mely prefixumok maradtak meg az ó-angol prefixum rendszerből a mai angolban (*upgrade, outlive, downplay, overplay* stb). Némely esetben párhuzamosan létezik a prefixum és a posztverbális partikula, és a jelentés ugyanaz (*overfly ~ fly over, downplay play down*), a többség esetében azonban a jelentés teljesen megváltozott (*outweigh ~ weigh out, overlook ~ look over*). Ez az a terület, ahol még további kutatásokat szándékozom folytatni.

A frazális igék egyéb etimológiai elemzés alapjául is szolgálhatnak. Számos frazális igének van egyszavas megfelelője, közel-szinonimája, amelyek többsége francia, latin vagy klasszikus görög eredetű, s ennek következtében sokkal formálisabb is, mint az ige + viszonyzó szerkezetek általában, pl. *put out ~ extinguish, get round ~ circumvent, speed up ~ accelerate*. Ezek a szavak a normann hódítás (1066) következtében kerültek be az angolba a művelt emberek szóincsének részeként, innen adódik a stilisztikai különbség.

Külön figyelmet érdemelnek a szintaktikai sajátosságok. A legtöbb gondot kétségtelenül a tárgynak a viszonyzóhoz képesti helye okozza. Az általános szabály az, hogy ha a viszonyzó prepozíció, pl. *He ran up the hill*, a tárgynak mindig követni kell azt, akár főnév, akár névmás. Ha viszont a viszonyzó határozói, pl. *He ran up a bill*, a főnév vagy megelőzi, vagy követi a határozói viszonyzót, kivéve, ha a tárgy névmás. Ebben az esetben a névmás helye az ige és a viszonyzó között van (lásd Quirk és társai 1985: 1153-55).

Ezek azonban nem mereven értelmezhető szabályok, amelyek nem minden esetben érvényesülnek, mivel sok esetben a partikula elmozdítása korlátozott jellegű. Ezen megszorítások közül a grammatikusok (lásd Fraser 1974, Chen 1986, Gries 1999) általában a következő tényezőket említik: az ellentétesen hangsúlyos főnévi szó szerkezetes tárgy, a tárgy hosszúsága és összetettsége, irányt jelölő határozó jelenléte és legfőképp az átvitt értelmű jelentés. Ezzel a kérdéssel is behatódobban szeretnék foglalkozni a közeljövőben.

Számos frazális igének van főnevesült változata is, pl. *breakthrough, intake, passer-by, upbringing*. A 2005-ben, Miskolcon megrendezett XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson tartott előadásomban azt próbáltam feltárni, milyen szóalkotási eszközök érvényesülnek ezen főnévként használt frazális igék esetében, valamint azt, hogy milyen szemantikai, szintaktikai, stilisztikai és helyesírási sajátosságokkal rendelkeznek.

A frazális igék különösen a lexikográfusok számára sokáig csipkerózsika-álmukat aludták. Samuel Johnson (1775) volt az első lexikográfus, aki felismerte a

hozzájuk kapcsolódó problémát. Az első frazális igei szótár – mintegy 200 évig várva magára – 1974-ben jelent meg *Dictionary of Phrasal Verbs and Idioms* címmel, Tom Mc Arthur és Beryl Atkins szerkesztésében. Ezután különösen a kilencvenes évektől kezdve a legjelentősebb angol kiadók (Cambridge University Press, Oxford University Press, Longman, Harper Collins Publisher, Bloomsbury Publishing Plc.) szinte egymással versengve hozták ki szótáraikat, amelyeket az elmúlt 2-3 évben már fel is újítottak. Az ezekben a szótárakban szereplő frazális igeik forrása a kiadók saját korpuszát alkotó többszázmilliós, egyedülálló számítógépes adatbázis, amelyet folyamatosan bővítenek és példaanyagukat mai brit, amerikai és ausztrál újságokból, magazinokból, könyvekből, rádió- és tévé-műsorokból merítik. Mindegyikről elmondhatjuk, hogy korszerű, igényes, felhasználóbarát, a mai nyelvállapot tükröző szótárakkal van dolgunk, amelyek számos információval szolgálnak a frazális igeik szemantikai, szintaktikai, stilisztikai és egyéb sajátosságaira vonatkozóan. Ezen sajátosságok bemutatásáról szólt az az előadásom, amelyet az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Főiskolai Karán, A szótárírás elméleti és gyakorlati kérdéseiből című konferencián, a magyar tudomány ünnepén 2005-ben tartottam.

Gyakran felmerül az a stiláris kérdés is, hogy vajon jellegzetesen beszélt nyelvi sajátosság-e a frazális igeik gyakori használata? Disszertáciomban (Kovács 1998) az erre a kérdésre vonatkozó elemzésem során arra próbáltam rávilágítani, hogy a frazális igei szerkezetek használata mind a formális, mind pedig az informális nyelvhasználat természetes része, és semmiképpen nem képviselnek „stiláris szempontból jelölt kategóriát” az angolban.

Az angolul tanulók számára a legnagyobb kihívást kétségkívül a frazális igeik szemantikai összetettsége jelenti. A frazális igeik többsége nem kompozicionális jelentésszerkezettel rendelkezik, ezen kívül jó néhányuknak több jelentése is van. Az egyik leginkább poliszém ige + viszonyszós szerkezet a *put on*, amelynek a szótárak 19 különböző jelentését adják meg. Ez a szemantikai összetettségük lehet talán az oka annak, hogy a hagyományos kompozicionális szemantikai megközelítések elégtelennek bizonyultak leírásukra, és használatukat gyakran önkényesnek tekintették.

A nyolcvanas évektől kezdve a kognitív irányultságú nyelvészet volt az, amely hajlandóságot mutatott ezen többnyire nem-kompozicionális természetű összetett igei szerkezetek koherens módon való elemzésére; hogy csak a legjelentősebbeket említsük: Susan Lindner (1982), Lakoff (1987), Rudzka-Ostyn (2003), továbbá Tyler és Evans (2003). Ami közös a fent említett kognitív irányultságú elemzésekben, az az, hogy kétségbe vonták az igei partikulák és prefixumok állítólagos önkényességét és kimutatták, hogy nem csupán szemantikailag össze nem függő lexikális egységek halmazát alkotják, hanem többségük esetében világos kapcsolatok mutathatók ki a prototipikus, térbeli és az

átvitt értelmű jelentések között. A kapcsolatot a metaforikus kiterjesztés biztosítja. Ez egy másik olyan terület, ahol még további kutatásokat szándékozok folytatni.

A *over* viszonyzó (Kovács 2005) elemzését alapul véve a jövőben más viszonyzók kognitív elemzését is szándékozom elvégezni. A magyar igékre kitekintve, a Lakoff és Johnson (1980) által kidolgozott metaforaelméletet megpróbálom a magyar igekötők jelentéseinek konceptualizálására is kiterjeszteni. Tudomásom szerint Szili Katalin (2003, 2005) végzett ilyen jellegű kognitív elemzéseket a *ki* igekötő és a *be* igekötő jelentésváltozásai címmel. Ezen kívül a kolozsvári Bolyai Egyetemen Szilágyi N. Sándor irányításával számos szakdolgozat készült ebben a témában, pl. Somkerei József (1999) az *alatt/fölött* viszony jelentésszerkezetének, Imre Attila (1999) az *át* viszony jelentésszerkezetének vizsgálatára vállalkozott dolgozatában.

A fent említett kognitív metaforaelmélethez kapcsolódóan más irányban is tervezek kutatásokat folytatni, éspedig a metaforák használatára vonatkozóan a magyar, angol és német üzleti nyelvben. Többek között arra a kérdésre szeretnék választ kapni, mennyire tekinthetők a metaforák univerzálisnak, illetve használatukban milyen kulturális sajátosságok érvényesülnek az üzleti nyelv szókincsében. Egy másik, számomra nagyon érdekes terület a metaforáknak az üzleti diskurzuson belüli funkciói.

Irodalom

- McArthur, Tom – Atkins, Beryl 1974: *Dictionary of Phrasal Verbs and Their Idioms*, London: Collins
- Chen, Ping 1986: „Discourse and particle movement in English”, *Studies in Language*, 10-1, 79-95.
- Fraser, B. 1976: *The Verb-Particle Combination in English*, New York: Academic Press
- Gries, Stefan T. 1999: „Particle movement: A cognitive and functional approach”, *Cognitive Linguistics*, 10. 2, 105-145.
- Imre Attila 1996: Az *át* viszony jelentésszerkezete a magyar nyelvben, Kolozsvár: Babes-Bolyai Tudományegyetem BTK
- Johnson, Samuel 1775 (repr. 1983.): *A Dictionary of the English Language*, London: Times Books
- Kovács Éva 1998: The syntax and semantics of phrasal verbs in English. PhD. dissz. Debrecen: KLTE
- Kovács Éva 2004: „The diachronic development of phrasal verbs in English”, in *Eger Journal of English Studies*, Volume IV szerk. Antal Éva – Czeglédi Csaba, Eger 2004: 115-128.
- Kovács Éva 2005: „Pondering over *over*: A semantic analysis”, in *Eger Journal of*

- English Studies*, Volume V., szerk. Antal Éva – Czeglédi Csaba Eger 2005: 3-14.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago University Press
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*, Chicago University Press
- Lindner, Susan J. 1981.: A lexico-semantic analysis of English verb-particle constructions with OUT and UP, PhD. diss., San Diego: University of California
- Quirk, R. Greenbaum, S. Leech, G. – Svartvik, J. 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman
- Rudzka-Ostyn, Brygida 2003: *Word Power – Phrasal Verbs and Compounds. A Cognitive Approach*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter
- Somkerek József 1996: *Az alatt/fölött viszony jelentésszerkezete*, Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem BTK
- Szili Katalin 2003: „A *ki* igekötő jelentésváltozásai”, *Magyar Nyelv* XCIX. évf. 2. szám, 163-188.
- Szili Katalin 2005: „A *be* igekötő jelentésváltozásai I.”, *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám, 151-164.
- Szili Katalin 2005: „A *be* igekötő jelentésváltozásai II.”, uo. 283-299.
- Tyler, Andrea – Evans, Vyvyan 2003: *The Semantics of English Prepositions: Spacial Scenes, Embodied Meanings and Cognition*, Cambridge University Press